

W. G. Sebald Saturnovy prstence. Anglická pouť.

V srpnu 1992, když pomalu končila letní vedra, jsem se v naději, že uniknu prázdnotě, jež se ve mně začínala po skončení jedné větší práce rozkládat, vypravil na pěší pouť po východoanglickém hrabství Suffolk. Tato naděje se také do jisté míry vyplnila, neboť zřídkakdy jsem se cítil tak nespoutaně jako tehdy během hodin a dnů svého putování po řídké osídlených oblastech u mořského pobřeží. Na druhé straně se mi teď zdá, že stará pověra, podle níž se určité choroby duše a těla projevují zejména ve znamení Síría, nebude tak úplně vzdálená pravdě. V každém případě mě v následující době stejnou měrou zaměstnávaly vzpomínky na tehdejší nádherný pocit volnosti i na vědomí ochromující hrůzy, jíž jsem porůznu propadal tváří v tvář stopám devastace, které dokonce i v těchhle odlehklých končinách zabíhaly hluboko do minulosti. Možná právě proto jsem byl přesně na rok a den od chvíle, kdy jsem se vypravil na cestu, převezen ve stavu téměř naprosté nehybnosti do nemocnice v Norwichi, kde jsem začal, přinejmenším v duchu, sepisovat následující řádky. Dosud si jasně vzpomínám, že ihned po převozu mě v mém pokoji v osmém patře ovládla představa, že dálavy, jimiž jsem minulého léta po Suffolku prošel, se jednou provždy zhroutily do jediného slepého a netečného bodu. Z mé postele nebylo ze světa vidět skutečně víc než bezbarvý kousek nebe, nabízející se mi v rámu nemocničního okna.

Přání, jež se ve mně už za dne několikrát probudilo, abych se pohledem z okna, přes něž se z jakéhosi zvláštního důvodu pnula černá síť, přesvědčil o tom, že mi realita – jak jsem se obával – skutečně nadobro neunikla, zesílilo s příchodem soumraku natolik, že když se mi napůl po břiše a zpola bokem podařilo sklouznout přes okraj postele a po čtyřech se po podlaze dovlečt ke zdi, přitáhl jsem se za nepolevujících bolestí k okennímu parapetu a ze všech sil se narovnal. V křečovitém postoji bytosti, která se poprvé zvedla ze země, jsem se opíral o skleněnou tabuli a bezděčně myslel na scénu, v níž nebohý Řehoř s roztrásenými nožičkami vyhlíží ze svého pokojíku, přidržuje se přitom co nejpevněji opěrky židle – v nezřetelné vzpomínce, jak se píše, na to, co pro něho bývalo vysvobozením: vyhlídku z okna. A stejně jako Řehoř už svými zkalenými očima nepoznával tichou Charlottinu ulici, v níž se svou rodinou léta bydlel, považuje ji za šedou pustinu, připadalo mi známé město, které se přede mnou táhlo od nádvoří nemocnice až kamsi daleko k obzoru, úplně cizí. Nedokázal jsem si představit, že se tam dole mezi zdmi vklíněnými jedna do druhé ještě vůbec něco hýbe, a měl jsem za to, že hledím z útesu na kamenné moře nebo suťové pole, z něž jako obrovské bludné balvany vyčnívaly temné masy výškových garáží. V té neurčité večerní hodině nebylo v blízkém okolí vidět jediného chodce s výjimkou zdravotní sestry, která právě přicházela bezútesnou zelení parku k vjezdu do nemocnice, aby nastoupila noční službu. Z centra se poté, co několikrát pomalu zabočila za roh, blížila ke stanici první pomoci sanitka s modrým světlem. Zvuk sirény ke mně nahoru nedolehl. Tady v té výšce mě obklopovalo skoro absolutní, takřka umělé ticho. Zvenku se do okna jen prudce opíral vítr prohánějící se po krajině a občas, když se i tenhle zvuk utíšil, jsem vnímal šum v uších, který nikdy docela neustal.

Dnes, kdy se víc než rok po propuštění z nemocnice pouštím do přepisování svých poznámek, se mi do mysli neodbytně vkrádá myšlenka, že v době, kdy jsem shlížel z osmého patra na město nořící se do soumraku, byl Michael Parkinson ve svém stíněném domku v Portersfield Road ještě plný síly a zabýval se jako většinu svého času přípravou semináře či studií o Ramuzovi, jež ho zaměstnávala už řadu let.

Starý mládenec Michael byl ve svých necelých padesáti letech podle mého jedním z mála absolutně nezkažených lidí, s nimiž jsem se kdy setkal. Nic mu nebylo vzdálenější než vlastní prospěch, nic mu nedělalo takovou starost jako plnění vlastních povinností, což bylo v poměrech panujících už delší dobu stále obtížnější. Víc než čímkoli jiným se však vyznačoval naprostou nenáročností, o níž někteří tvrdili, že hraničí s výstředností. V době, kdy většinu lidí nutí jakýsi pud sebezáchovy neustále něco nakupovat, Michael prakticky nezašel do obchodu.

Ale pak se najednou v máji minulého roku rozneslo, že Michaela, kterého už několik dní nikdo neviděl, našli v posteli mrtvého, jak leží na boku úplně ztuhlý s obličejem plným narudlých skvrn. Ze soudního šetření vyplynulo *that he died of unknown causes*, a já si ten posudek sám doplnil: *in the dark and deep hours of the night*. Úděl, který se nás všech po tomto nikým neočekávaném úmrtí Michaela Parkinsona zmocnil, zasáhl zřejmě nejtíživěji ze všech také svobodnou docentku romanistiky Janine Rosalindu Dakynsovou, ba lze říct, že bolest ze ztráty Michaela, s nímž ji spojovalo cosi jako kamarádství od dětských let, nemohla přenést přes srdce a několik týdnů po jeho smrti sama podlehla nemoci, jež její tělo ve velmi krátké době zahubila. Bydlela v jedné z uliček hned u nemocnice, studovala stejně jako Michael v Oxfordu a během života si vytvořila takřkajíc soukromý vědecký názor na francouzskou románovou literaturu devatenáctého století, oprostěný od jakékoli intelektuální ješitnosti a vycházející vždy z nějakého obskurního detailu, nikdy z věci na první pohled zřejmých, zejména v případě Gustava Flauberta, kterého si cenila ze všech nejvíce a z jehož korespondence zabírající tisíce stran mi při nejrůznějších příležitostech předčítala dlouhé pasáže, jež mě vždy znovu a znovu uváděly v úžas. Zvláštním zájmem téhle ženy, která se často nechávala svými myšlenkami strhnout a propukala v nespoutané nadšení, jež mě téměř znepokojovalo, bylo přijít na kloub příčinám Flaubertových tvůrčích pochyb a jeho strachu z nesrovnalostí, které, jak řekla, ho mnohdy po celé týdny či měsíce upoutávaly na pohovku v obavách, že už nikdy nebude schopen přenést na papír jedinou řádku, aniž by se naprosto trapným způsobem nezkompromitoval. V takovém období, říkala Janine, se mu nejen zdálo, že je vyloučen, aby v budoucnu ještě cokoli napsal, ale byl nezvratně přesvědčen, že všechno, co dosud stvořil, není nic než vrstvení ničím neomluvitelných a ve svých důsledcích nedozírných omylů a lží. Janine tvrdila, že Flaubertovy rozpaky bylo lze vysvětlit nezadržitelně postupujícím všeobecným otupěním, které vnímal a jež podle jeho vlastních slov zachvacovalo i jeho mysl. Bylo mu, jako by se propadal do písku, prohlásil prý jednou.

V zrníčku písku v lemu zimních šatů Emmy Bovaryové, řekla Janine, viděl Flaubert celou Saharu, a každé zrnko prachu vážilo v jeho očích tolik co pohoří Atlas. Často jsem s ní o Flaubertově pojetí světa diskutoval v její kanceláři, v níž se povalovalo takové množství poznámek k přednáškám, dopisů a písemností, že se člověk v té záplavě papírů doslova utápěl. Na psacím stole, výchozím a ústředním bodě všeho toho zázračného papírového rozrůstání a množení, vyrostla postupem času hotová krajina s papírovými horami a údolními, jež se na okrajích odlamovaly jako ledovec, když dosáhne moře, a vytvářela na podlaze kolem nová úložiště, nepozorovaně se posouvající ke středu místnosti. Už před lety byla Janine těmito rostoucími masami papíru na svém stole donucena přestěhovat se na jiné stoly. Tyhle stoly, na nichž se pak odehrávaly podobné akumulací procesy, představovaly takřkajíc pozdější éry ve vývoji jejího papírového

univerza. Rovněž koberec už dávno zmizel pod nesčítelnými nánosy papíru, který se dokonce začal ze země, na níž se z poloviční výšky stále sesouval, šplhat po stěnách pokrytých až k hornímu rámu dveří jednotlivými listy a dokumenty, jež byly vždy jen v jednom rohu připevněny připínáčkem a zčásti už se navzájem hustě překrývaly. Na knihách v regálech ležely na všemožných místech další stohy papírů, a všechn ten papír na sobě v okamžiku nastupujícího šera shromažďoval odlesk uplývajícího světla, podobně, jak jsem si jednou uvědomil, jako sníh na polích pod inkoustově zbarvenou noční oblohou. Posledním pracovištěm Janine byla její židle, posunutá víceméně doprostřed kanceláře, na níž ji člověk viděl sedět, procházel-li právě kolem jejích otevřených dveří, a škrábat v předklonu něco na psací podložce na klíně, nebo opřenou o opěradlo a pohrouženou do myšlenek. Když jsem jí jednou řekl, že se mezi těmi papíry podobá andělu z Dürerovy *Melancholie*, vytrvale a bez pohnutí snášejícímu dílo zkázy, opáčila, že zdánlivý nepořádek v jejích věcech představuje ve skutečnosti k dokonalosti dovedený, či alespoň o dokonalost usilující řád. Opravdu také dokázala cokoli, co ve svých papírech, knihách nebo ve vlastní hlavě hledala, obratem ruky najít. Když jsem se pak krátce po propuštění z nemocnice pustil do bádání o Thomasi Brownovi, který působil v sedmáctém století v Norwichi jako praktický lékař a zanechal po sobě řadu spisů, jimž se v té době jen máloco vyrovnalo, byla to právě ona, která mě bez váhání odkázala na chirurga Anthonyho Batty Shawa, jehož znala z Oxfordské společnosti. Narazil jsem tehdy v Britské encyklopedii na záznam, kde se uvádělo, že Brownova lebka je uložena v muzeu Norfolkské & Norwichské nemocnice.

Browne sám podal ve svém proslulém, zčásti archeologickém, zčásti metafyzickém traktátu o praxi kremací a urnových pohřbů *Urn Burial* k pozdějšímu bloudění své vlastní lebky nejvýstižnější komentář, když napsal, že být takto vyškrobán z hrobu je tragédie a ohavnost.

Vlastní věda o propadu do obskurnosti je pro Browna nerozlučně spjata s vírou, že v den zmrtvýchvstání, kdy jsou jako na nějakém divadle dokonány poslední převratné změny, vyjdou všichni herci ještě jednou na scénu *to complete and make up the catastrophe of this great piece*. Jako lékaři, který vidí v tělech růst a řídit nemoci, je mu smrtelnost bližší než květ života. Jako zázrak vidí už to, že se udržíme naživu jediný den. Proti opiu uplývajícího času není léku, píše. Zimní slunce ohlašuje, jak brzy pohasne světlo v popelu, jak brzy nás ve své náručí obejmě noc. Jedna hodina se řadí k druhé. Dokonce sám čas stárne. Pyramidy, triumfální oblouky a obelisky jsou sloupy tajícího ledu. Ani ti, kdo našli své místo na nebi mezi hvězdami, si nedokázali slávu udržet věčně. Nimrod se ztratil v Orionu, Osiris v Síriu. Největší rody nepřetržovaly ani věk tří dubů. Uvede-li někdo u svého díla jméno, nezaručuje mu to ještě právo na vzpomínku, kdoví, zda právě ti nejlepší nezmiželi beze stopy. Semeno máku se uchytil všude, a když se na nás za letního dne snese neštěstí jako nenadálý přívál sněhu, nepřijeme si nic než být zapomenuti. Kolem takových úvah se točí Brownovy myšlenky, jimž se neúnavně věnuje, nejsoustavněji snad v rozpravě publikované roku 1658 pod názvem *Hydriotaphia or Urn Burial*, která pojednává o popelnicových urnách nalezených právě v té době v Norfolkku na poli nedaleko poutního místa Walsinghamu.

Přesnému zkoumání jsou podrobeny zbytky po spálení v urnách; popel, uvolněné zuby, úlomky kostry obtočené jako věncem bledými kořínky pýru, mince určené pro elysejského převozníka. Pečlivě zaznamenává Browne i předměty, o nichž ví, že se přiřkládají mrtvým do hrobu jako výbava a ozdoba.

Jeho katalog uvádí nejrozmanitější kuriozity: Ješuův obřezávací nůž, prsten Propertiovy milenky, cvrčky a ještěrky vybroušené z achátu, roj zlatých včel, modré opály, stříbrné přezky a spony, hřebeny, kleště a jehlice ze železa a rohoviny a brumli z bronzu, která se naposledy rozezněla při plavbě přes černé vody. Avšak nejpodivuhodnějším kouskem z římské urny ze sbírky kardinála Farneseho je naprosto neporušená sklenice, tak průzračná a jasná, jako by ji právě vyfoukli. Z podobných věcí nepoznamenaných časem se podle Brownova názoru stávají symboly v Písmu předpovězené nezničitelnosti lidské duše, o níž osobní lékař, navzdory neochvějnosti své křesťanské víry, možná potají pochyboval. A protože nejtíživějším břemenem melancholie jsou obavy z naší pomíjivosti, pátrá Browne mezi tím, co uniklo záhubě, po stopách tajuplné schopnosti převtělování, kterou tak často studoval na housenkách a motýlech. Co tedy asi může znamenat purpurově zbarvený útržek hedvábí z Patroklovy urny, o němž se Browne zmiňuje?

Tri až čtyři míle jižně od Lowestoftu probíhá pobřeží v dlouhém, lehce k pevnině se stáječícím oblouku. Z cestičky, která tudy vede přes travnaté duny a nízké útesy, je dole vidět rovinatou pláž z drobného šterkovitého písku, na níž jsou vystavěny, jak jsem se už několikrát mohl přesvědčit, v každou denní i noční hodinu a po celý rok všemožné stanové přístřešky z tyček, plachtoviny a různých pletených či nepromokavých materiálů. V dlouhé řadě a poměrně pravidelných odstupech sledují okraj moře. Jako by se tu na nejzazším cípu země usadily poslední zbytky jakéhosi kočovného lidu v očekávání zázraku, o němž všichni odedávna sní a který nakonec ospravedlní všechno jejich bloudění a strádání. Ve skutečnosti sem tito lidé tábořící pod širým nebem přirozeně nepřišli z dalekých zemí a vzdálených pouští, ale z blízkého okolí, aby tu podle starého zvyku vyhlíželi ze svých rybářských stanovišť na moře, které se jim stále mění před očima.

Když ze sledě unikne život, jeho barvy se změni. Hřbet zmodrá, čelisti a žábry naběhnou rudou krví. K osobitostem sledě mimo jiné patří i to, že se jeho mrtvé tělo na vzduchu jakoby rozsvítí. Tato zvláštní světelnost, podobající se fosforescenci, a přece od ní tak odlišná, dosáhne svého vrcholu po několika dnech a pak ustupuje, jak ryba propadá hnilobě. Dlouhou dobu, snad dokonce do dnes, se nedařilo vysvětlit, co je vlastně podstatou tohoto jevu. Kolem roku 1870, kdy byly v plném proudu práce na pouličním osvětlení měst, se dva angličtí vědci, Herrington a Lightbown, jejich jména se tak podivuhodně hodí k jejich výzkumům, údajně zabývali výzkumem tohoto zvláštního přírodního jevu v naději, že luminózní substance vyměšovaná z mrtvých těl sledů by snad mohla vést k výrobě organické světelné esence, která by sama neustále regenerovala.

můj zrak padl při spíš nedbalém listování nedělním vydáním *Independentu* na delší článek, jenž přímo souvisel s oněmi balkánskými fotografiemi, které jsem si ráno prohlížel v *Sailors' Reading Room*. Pojednával o čistkách, které Chorvaté prováděli před padesáti lety v Bosně v souladu se záměry Němců a Rakušanů, a začínal popisem fotografie pořízené zřejmě na památku chorvatskými ustašovci, na níž několik spolubojovníků, zjevně v nejlepším rozpoložení a někteří v heroických pozicích, uřezává Srbovi jménem Branko Jungić pilou hlavu.

Druhý, zřejmě pro zábavu pořízený snímek ukazuje už od těla oddělenou hlavu s cigaretou mezi napul pootvěřenými rty v posledním záškrbu bolesti. Tohle všechno se odehrávalo v táboře Jasenovac na Sávě, kde bylo metodami, z nichž dokonce i odborníkům z Velkoněmecké říše, jak se prý občas mezi sebou v úzkém kruhu vyjadřovali, vstávaly vlasy hrůzou, připraveno o život kolem sedmi set tisíc mužů, žen a dětí. Vedle primitivních šibenic stlučených z trámů, na nichž byli do houfu sehnáni, etnický odlišní Srbové, Židé a Bosňáci věšeni po celých řadách jako vrány a straky, byla dávana přednost nástrojům jako pily a šavle, sekery, kladiva a kožené manžety s pevně zasunutými noži

Na tomto místě je třeba zmínit se ještě o tom, že mezi tehdejšími důstojníky výzvědné služby armádní skupiny E byl i mladý vídeňský právník, jehož hlavním úkolem bylo koncipování memorand týkajících se přesídlení, které muselo být z humanitárních důvodů provedeno co nejrychleji, a za tyto záslužné úřednické výkony převzal později od chorvatské hlavy státu Ante Paveliće stříbrnou medaili Koruny krále Zvonimira s dubovou ratolestí. V poválečných letech zaujímal tento důstojník, už na počátku kariéry zdatný a zběhlý ve správních činnostech, různé vysoké úřady včetně funkce generálního tajemníka OSN. V této své poslední roli rovněž namluvil na magnetofonový pásek pro případné mimozemské obyvatel kosmu pozdravné poselství, které teď spolu s ostatními pamětihodnými výroky lidstva směřuje na palubě kosmické sondy *Voyager II* k hranicím sluneční soustavy.

Nápadně velké množství našich osídlení je orientováno na západ, a dovolují-li to poměry, postupují stejným směrem. Východ znamená beznaděj.

Když jsem v poledne po krátkém odpočinku na pobřeží vystoupal nad moře na osamělou dunwichskou pláň, nezvykle se setmělo a udělalo se dusno. Historie vzniku téhle smutné krajiny je úzce spojena nejen s vlastnostmi půdy a vlivy oceánského klimatu, ale v mnohem významnějším měřítku s vytlačováním hustých lesů, jež se po poslední době ledové rozšířily po celém území britských ostrovů, ale po celá staletí, ba víc než tisíc let byly postupně ničeny. V Norfolku a Suffolku šlo hlavně o dubové a jilmové porosty, které se táhly v nepřetržitých vlnách rovinami a po mírných vyvýšeninách a proláklínami až k mořskému břehu. Vývoj se obrátil s příchodem prvních osadníků, kteří se chtěli usadit na východních částech pobřeží s malým množstvím srážek a zakládali tam požáry. Stejně jako předtím kolonizovaly lesy v nepravděelných útvarech půdu a postupně srůstaly, zažírala se teď nepravděelně se šířící spáleniště stále dál do zeleně olistěného světa. Letí-li dnes člověk nad Amazonskou nížinou nebo Borneem a pozoruje obrovská, zdánlivě nehybná oblaka dýmu nad nejvyšším patrem džungle, jež shora připomíná půdu porostlou jemným mechem, dokáže si snad představit následky požárů, které nezřídka trvaly celé měsíce. Co zůstalo v dávnověké Evropě ohně ušetřeno, padlo později za obět stavbě domů a lodí a výrobě dřevěného uhlí, jehož se při tavení železa spotřebovalo obrovské množství. Už v sedmnáctém století zbývají v celé ostrovní říši jen nevýznamné pozůstatky bývalých lesů, z větších částí odsouzené k zániku. Velké ohně nyní hoří na druhé straně oceánu. Ne náhodou vděčí nezměrně rozsáhlá Brazílie za své jméno francouzskému výrazu pro dřevěné uhlí. Proměna někdejší vegetace v uhlí a naše posedlost pálením všeho hořlavého významně přispěly k našemu šíření po planetě. Proces spalování najdeme za vším, od prvních pochodní přes záři plynových luceren osmnáctého století až po bledé světlo sodíkových výbojek nad belgickými dálnicemi.

Spalování je nejnivnější podstatou každého námi vytvořeného předmětu, ať už jde o zhotovení rybářského háčku, výrobu porcelánového talířku či produkci televizního programu. Srdce námi vymyšlených strojů, stejně jako našich těl a tužeb, zvolna stravuje oheň. Celá lidská civilizace nebyla od počátku ničím jiným než hodinu od hodiny intenzivnějším planutím, o němž nikdo neví, nakolik se ještě rozhoří a kdy zvolna pohasne. Zatím naše města ještě svítí a oheň se šíří dál.

Bavili jsme se o vyprahlém měsíci srpnu, kdy není slyšet ani hlásku. *For weeks*, řekl Michael, *there is not a bird to be seen. It is as if everything was somehow hollowed out.* Všechno je krátce před uvadnutím, jen plevel roste dál, svačce dusí keře, žluté kořínky kopřiv vylézají ze země, lopuchy přerůstají člověka o hlavu, šíří se rzi a roztočí a dokonce i papír, na který člověk usilovně řadí slova a věty, vypadá, jako by ho napadla plíseň. Celé dny a týdny si člověk zbytečně láme hlavu, a kdyby se ho někdo zeptal, neví, jestli píše dál ze zvyku nebo z touhy po uznání, protože se nic jiného nenaučil, nebo z úžasu nad životem, z lásky k pravdě, ze zoufalství nebo rozhořčení, a stejně tak by nedokázal říct, jestli psaním zmoudřel nebo je z něho ještě větší blázen. Možná ztrácí každý z nás přehled v té míře, v jaké je ponořen do svého díla, a možná máme z toho důvodu sklon zaměřovat narůstající složitost našich duševních konstrukcí s pokrokem v poznání, zatímco současně už tušíme, že nic z toho, co nedokážeme odhadnout a co ve skutečnosti určuje naši životní dráhu, nikdy nepochopíme. Provází člověka celým životem Hölderlinův stín jen proto, že má narozeniny dva dny po něm? Podléhá snad proto stále pokušení odkládat rozum jako starý kabát, podepisovat dopisy a básně „Váš uctivý služebník Scardanelli“ a držet si od těla obtížné hosty, kteří si přijdou člověka prohlédnout, oslovením Vaše Výsosti či Veličenstvo? Začne v patnácti nebo šestnácti překládat elegie, protože byl vyhnán ze své vlasti? Je možné, že se později usadí v tomhle domě v Suffolku jen proto, že je tam v zahradě na železné pumpě číslo 1770, rok Hölderlinova narození? *For when I heard that one of the near islands was Patmos, I greatly desired there to be lodged, and there to approach the dark grotto.* A nevěnoval Hölderlin svůj chvalozpěv *Patmos* lantkraběti z Homburgu, a nejmenovala se matka zamlada Homburgová? Jaká časová údobí dokážou překonat vzájemné shody a spřízněnosti naší volby?

Daleko za mnou se na západě nezřetelně rýsovala nízká návrší obydlené země, směrem na sever a jih se třpytilo blátivé a slabým potůčkem protékané dno mrtvého říčního ramene a přede mnou se rozkládal obraz zkázy. Betonové kryty obsypané do výšky hromadou kamení, v nichž po větší část mého života pracovaly stovky technických týmů na vývoji nových systémů zbraní, působily na tu vzdálenost, pravděpodobně vinou svých zvláštních kuželovitých tvarů, jako mohyly, v nichž byli v předhistorických dobách pochováváni mocní vládci spolu se svou zbrojí a veškerým stříbrem a zlatem. Dojem, že jsem se ocitl v prostoru přesahujícím hranice profánnosti, ještě umocňovala řada staveb připomínajících svatyně nebo pagody, u nichž jsem nedokázal objevit jakoukoli spojitost s vojenskými objekty. Čím víc jsem se ale k těmhle ruinám blížil, tím víc se má představa tajuplného ostrova mrt-

vých rozplývala a já se vžíval do vidiny pozůstatků naší civilizace zaniklé po nějaké budoucí katastrofě. Jako v čase vzdálenému cizinci, který obchází v naprosté nevědomosti o povaze naší dávno minulé společnosti hory kovového šrotu a zbytků strojů, jež jsme po sobě zanechali, bylo i mně záhadou, jaké bytosti tu kdysi žily a pracovaly a čemu mohla sloužit primitivní zařízení uvnitř bunkrů, železné kolejnice u stropů, háky na zčásti ještě kachlíky obložených zdech, velké talíře sprch, rampy a odpadní jímký. Kde a v jaké době jsem toho dne vlastně na Orfordnessu byl, nedokážu říct ani dnes, kdy tyhle poznámky píšu. Vím ještě, že jsem se nakonec vydal podél vysoké hráze, od Chinese Wall Bridge a kolem staré čerpadlové stanice ke kotvišti, zatímco po mé levé ruce se v pustině černaly baráky ubytoven a po pravé, na druhé straně řeky, se táhla pevnina. Zatímco jsem seděl na molu a čekal na převozníka, vyrazilo z mraků večerní slunce a zaplavilo svou září křivolace probíhající pobřeží. Po řece stoupal vzhůru příliv, voda se blyštěla jako stříbrnitě bílý plech a z radiových stožárů, vyčnívajících vysoko nad mokřinami, vycházel slyšitelný bzukot. Mezi korunami stromů vyhlížely střechy a věže Orfordu, jako by byly na dosah ruky. Tam, říkal jsem si, jsem byl jednou doma, a pak, ve zvolna blednoucím protisvětle, jsem měl náhle pocit, že uprostřed zšeřelých barev se tu a tam pod poryvy větru ztěžka pohnula křídla dávno zmizelých větrných mlýnů.

Jedním z nejdokonalejších stromů, jaké jsem kdy viděl, byl bezmála dvě stě let starý jilm stojící volně na otevřeném poli nedaleko od našeho domu. Při své třicetimetrové výšce vyplňoval obrovský prostor. Vybavuji si, jak se ještě v době, kdy většina ostatních jilmů v okolí už nemoci podlehla, jeho nespočetné, lehce asymetrické a jemně vroubkované lístky zachvívaly ve vánku, jako by se mu náhaza, která poničila celý jeho rod, měla beze stopy vyhnout, a jak po uplynutí necelých čtrnácti dnů všechny tyto zdánlivě nezranitelné lístky zhnědly a zkroutily se, a ještě než skončil podzím, rozpadly se v prach. Ve stejnou dobu jsem začal pozorovat, že koruny jasanů se stále víc prosvětlují a dubové listí řídkne a vykazuje zvláštní formy mutací. Duby začaly v tu dobu vyháňet listy přímo z tvrdého dřeva větví a už v létě hromadně shazovaly jako kámen tvrdé, znetvořené a jakousi lepkavou látkou potažené žaludy. Stavby buků, které se do té doby docela dobře držely, těžce postihla řada suchých let. Lísty byly oproti normálu poloviční, bukvice téměř bez výjimek jalové. Na pastvinách usychal jeden topol za druhým. Mrtvé kmeny postávaly zčásti ještě zpřímá, řada z nich ale už ležela rozlomená a sluncem vybělená v trávě. Konečně na podzím roku 1987 se přes zemi přehnal bouře, jakou tady nikdo předtím nezažil a které padlo podle úředních odhadů za oběť přes čtrnáct milionů vzrostlých stromů, o nižších dřevinách ani nemluvě.

Rozhodně mám ještě v paměti, že jsem nevěřil svým očím, když jsem znovu vyhlédl z okna a tam, kde se předtím do černé masy stromů opíraly vzduchové vlny, jsem teď vnímal jen chabě se lesknoucí, prázdný obzor. Zdálo se mi, že někdo odhrnul závěs a já se dívám do beztvaré scény přecházející v podsvětí. Ve stejné chvíli, kdy jsem si uvědomil, jak nezvyklý noční jas v parku zavládl, jsem věděl, že dole už je všechno zničeno. A přece jsem doufal, že to děsivé prázdno si lze vysvětlit ještě jinak, protože jsem v hučení větru nezaslechl sebemenší náznak praskotu, jaký pád stromů provází. Až později jsem pochopil, že stromy, které do poslední chvíle držely kořeny, šly k zemi zvolna, vzájemně propletené koruny to nerozmetalo a zůstaly takřka nepoškozené. Celé části lesa byly takhle přitíženy k zemi jako lány obilí. Když bouře poněkud ustoupila, už svítalo, a já se odvážil na zahradu. Se sevřeným hrdlem jsem dlouho stál uprostřed té pouště.

a vavřínu, cesmín a rododendronů. Vyšlo zářivé slunce. Nějakou dobu ještě vál vítr, a pak se najednou všechno zklidnilo. Nic se nepohnulo, až na ptáky, kteří měli v křovinách a na stromech svá obydlí a nyní po desítkách rozrušeně šustili ve větvích, které zůstaly ten rok až do podzimu zelené. Nevím, jak jsem ten první den po bouři přestál, vzpomínám si jen, že jsem se uprostřed následující noci v pochybách nad tím, co jsem na vlastní oči spatřil, prošel ještě jednou zahradou. Protože v celém okolí vypadl proud, bylo všechno ponořeno do hluboké tmy. Oblohu nekalil jediný odlesk světla z lidských obydlí a silnic. Místo toho se objevily hvězdy v nádheře, v jaké jsem je viděl jen jako dítě nad Alpami nebo ve snu nad pouští. Od dalekého severu až k jižnímu obzoru, kde dřív výhled zakrývaly stromy, se rozlévaly jiskřivé body, oj Velkého vozu, ohon Draka, trojúhelník Býka, Plejády, Labuť, Pegas, Delfín. Beze změny, ba krásnější, jak se mi zdálo, se nade mnou otáčely. – A oč tišší byla tahle skvostná noc po bouři, o to ječivěji zněly pak celé zimní měsíce pily. Až do března bylo nějakých pět dělníků bez přestání zaměstnáno rozřezáváním větví, spalováním odpadu a odvážením kmenů. Nakonec bagry vyryly ohromné jámy a do nich vtačily kořeny, některé velké jako fůra sena. Vše tak bylo obráceno doslova vzhůru nohama. Lesní půda, na níž rostly ještě minulý rok mezi kapradím a mechovými polštáři černé čemeřice, fialky a sasanky, byla teď pokryta vrstvou těžkého jílu. Ze záhy dočista spečené půdy vyrážely jen trsy bahenky, jejíž semena ležela bůhvíjak dlouho v hloubce. Sluneční paprsky, jimž nyní nestálo nic v cestě, zničily zakrátko veškerý stínomilný porost zahrady a člověk si stále víc připadal jako na okraji pouště. Kde ještě před nedávnem zpívali při rozbřesku ptáci tak hlasitě, že bylo nutné zavírat v ložnici okna, kde dopoledne stoupali nad polem skřivani a za večerních hodin zaslechl člověk občas dokonce z houští slavíka, se teď neozvala jediná známka života.

Rozmach světla i práce jsou dvě vývojové linie, které šly v dějinách vždy ruku v ruce. Vrátním-li si dnes, kdy už náš pohled nedokáže proniknout bledým odrazem světla rozlévajícím se nad našimi městy a jejich okolím, ve vzpomínkách do osmnáctého století, pokaždé mě přemůže údiv, jak velké množství lidí žilo přinejmenším v některých místech po celá desetiletí už v předindustriálním věku přikurtováno k dřevěným tkalcovským stavům složeným z bezpočtu rámu a listů, ověšeným nejrůznějšími závažími a připomínajícím mučící stolice nebo klece. Tahle zvláštní symbióza ozřejmuje možná právě díky své relativní primitivnosti lépe než jakákoli pozdější průmyslová aktivita, že se na zemi dokážeme udržet už jen jako sluhové strojů, které jsme sami vynalezli. To, že melancholii a utrpením, jež z ní pramenilo, byli postiženi zvláště tkalci a také učenci a lidé pera, v mnohém jim podobní, jak se lze dočíst v *Magazin für Erfahrungsseelenkunde*, který tehdy v Německu vycházel, je logické, uvědomíme-li si, že jde o práci, která člověka nutí k trvalému sedu v pokrivené poloze a nekonečnému zvažování a propočítávání složitých vzorů. Není snadné učinit si představu o tom, do jakého zoufalství a beznaděje dokážou člověka vehnat věčné, nikdy nekončící pochyby a pocit, že svou práci nezačal dobře, pronásledující ho i ve snech.

Z toho důvodu

je třeba probudit i ve školách zájem německé mládeže o chov bource a produkci hedvábí, ovšem nikoli jako za Bedřicha Velikého prostřednictvím donucování. Je naopak třeba, aby se učitelé i žactvo rozhodovali pro tuto činnost ze svobodné vůle.

Na hmyzu je možné demonstrovat stavbu a zvláštnosti těla, domestikáční jevy, degenerativní mutace stejně jako základní opatření kontroly jeho výkonu, výběru a hubení škůdců, která jsou při takovém chovu nutná. – Ve filmu samotném je vidět, jak chovatel přijímá zásilku vajíček z říšského institutu pro chov bourců morušového v Celle, jejich rozložení do čistých přihrádek, vylíhnutí a krmení hltajících housenek, jejich několikeré překládání do dalších lůžek, předení vlákna v lískách a konečné usmrcení, jež se tu neprovádí, jak tomu bývalo dřív, vystavením zámotků slunci nebo vložením do horké pece, nýbrž umístěním nad zazděný kotel s vroucí vodou. Kokony musí ležet tři hodiny rozložené v mělkých koších v horké páře, která vystupuje z kotle pod nimi, a když je jedna várka hotová, pokračuje se s další tak dlouho, dokud není proces usmrcování u konce.

Dnes, ve chvíli, kdy své poznámky dokončuji, se píše 13. duben 1995. Je Zelený čtvrtek, den omývání nohou a jmeniny svatých Agatoniky, Karpa, Papyla a Hermenegilda. Přesně před třemi sty devadesáti sedmi lety vydal Jindřich IV. nantský edikt; v Dublinu bylo poprvé před dvěma sty padesáti třemi roky uvedeno Händelovo oratorium *Mesiáš*; před dvěma sty triadvaceti lety byl Warren Hastings jmenován guvernérem Bengálska; v Prusku byla před sto třinácti lety založena Liga proti antisemitismu a před čtyřiasedmdesáti lety došlo k masakru v Amritsaru, když generál Dyer dal z exemplárních důvodů rozkaz ke střelbě do patnáctitisícového davu povstalců, který se shromáždil v Džalijánválském parku. Leckterá z tehdejších obětí se nejspíš podílela na chovu bource morušového a produkci hedvábí, která v okolí Amritsaru, stejně jako v celé Indii, probíhala v nejprimitivnějších podmínkách. Přesně na den před padesáti lety se v anglických novinách objevila zpráva, že město Celle padlo a německé oddíly jsou na ústupu před Rudou armádou, nezadržitelně pronikající údolím Dunaje. A Zelený čtvrtek 13. dubna 1955, což jsme toho dne ráno ještě nevěděli, je konečně také dnem, kdy Clařin otec odešel krátce po převozu do coburské nemocnice z tohoto světa. Když teď při psaní těchto řádek přehlížím svůj příběh, skládající se víceméně ze samých pohrom, přichází mi na mysl, že u dam ze vznešenějších kruhů platilo kdysi nošení dlouhých šatů z černého hedvábného taftu nebo černého krepdešínu za jediný náležitý výraz hlubokého smutku. Tak se například vévodkyně von Tecková objevila na pohřbu královny Viktorie zahalena do hustého závoje a v úžasných šatech z mantovského hedvábí, jež přítomným, jak stálo v tehdejších módních časopisech, doslova braly dech. Tkalcovna Willett & Nephew z Norwiche utkala také z tohoto hedvábí bezprostředně před svým definitivním uzavřením jen pro tento účel a jako demonstraci své dosud stále nepřekonatelné dovednosti v oboru smutečního hedvábí na šedesát kroků dlouhý pruh. A Thomas Browne, který mohl mít jako syn obchodníka s hedvábím pro takové věci smysl, poznamenává na jednom místě svého spisu *Pseudodoxia Epidemica*, jež už teď nedokážu najít, že v Holandsku bylo za jeho dob v domě zemřelého zvykem zahalovat hedvábným smutečním flórem všechna zrcadla a obrazy, na nichž bylo vidět krajiny, lidi nebo polní plody, aby nebyla duše opouštějící tělo na své poslední cestě rozptylována, ať už pohledem na sebe či na vlast, kterou záhy navždy ztratí.